

שירות נשים לוחמות בצה"ל – המהפכה הנבלמת

מיטל עירן-יונה וכרמית פדן

מעמדו הייחודי של צה"ל בחברה הישראלית והיותו, גם כיום, "צבא העם" הופכים אותו לזירה של מאבק בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. בחינת הכוחות הפועלים בשדה זה מעלה כי מול המהפכה בשילוב נשים בצה"ל שהחלה בסוף שנות התשעים פועלים כוחות הבולמים את תהליכי השינוי הללו, שמקורם במספר תהליכים: עלייה בדומיננטיות של המחנה הדתי בחברה ובפוליטיקה הישראלית, שינויים בהרכבו החברתי של הצבא בכלל ובהרכב היחידות הלוחמות בפרט והתחזקות היסודות הדתיים בתוך הצבא. כוחות אלו אינם נתקלים בהתנגדות משמעותית מצד חוגים ליברליים או תנועות הפועלות למען שוויון לנשים. כך גובר כמעט ללא מפריע כוחם של אלה הפועלים לשמר את המרחב הצבאי כמעוז של גבריות. מהלכים אלה לא רק פוגעים בנשים המשרתות בצבא, שזכותן לשירות שוויוני ומכבד נפגעת, אלא גם מסיגים את צה"ל לאחור ופוגעים ביכולתו כארגון להכיל גיוון מגדרי לצד גיוון דתי, ולהביא לידי ביטוי את מלוא הפוטנציאל האנושי הקיים בחברה הישראלית.

מילות מפתח: צה"ל, יחסי צבא-חברה, שירות חיילות, מגדר וצבא, דת וצבא.

מבוא

בספטמבר 2017, לראשונה בהיסטוריה האמריקאית, סיימה אישה את קורס קציני הח"ר המפרך של חיל הנחתים (המרינס) של ארצות-הברית. מדובר באחד

ד"ר מיטל עירן-יונה היא עמיתת מחקר באוניברסיטת חיפה, יועצת אקדמית ומנהלת פרויקט מחקר לקידום נשים במדע במכון ויצמן ובאיחוד האירופי.
ד"ר כרמית פדן היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה במדור לזרועות הביטחון באוניברסיטת בר-אילן.

הקורסים הקשים והמאתגרים בצבא האמריקאי, שהיה עד כה מעוז של גברים בלבד. הישג זה מצטרף לתהליך הדרגתי מתגבר של שילוב נשים בכלל התפקידים בצבא האמריקאי, אשר הגיע לשיאו עם שילובן של נשים בכוחות הלוחמים. משנת 2001 נשלחו יותר מ־300 אלף חיילות אמריקאיות למשימות צבאיות בעיראק ובאפגניסטן. חלק מהנשים שירתו בתפקידי לחימה וחלקן בתפקידים מגוונים אחרים, אך כולן שירתו כתף אל כתף עם עמיתיהן הגברים באזורי לחימה, ואף שילמו בחייהן. עד ראשית 2017 נהרגו בלחימה 166 חיילות ויותר מ־1,000 נפצעו. זאת ועוד, החל משנת 2015 שולבו בצבא האמריקאי 640 נשים בתפקידי לחימה שהיו סגורים עד אז בפני נשים – בחיל התותחנים, בחיל החימוש ובחיל הים.¹ שילובן של נשים ביחידות ובתפקידי לחימה בצבאות מערביים הלך והתרחב בשני העשורים האחרונים. נציין בקצרה את צבאות דנמרק, שוודיה ונורבגיה, שקבעו מדיניות של שוויון מלא כבר משנות השמונים, וכן תהליכים מקבילים שהביאו לכך שכיום פתוחים בפני נשים כל התפקידים גם בצבאות קנדה, בריטניה, גרמניה, אוסטרליה והולנד (למעט מרינס).²

בהקשר הישראלי – נשים שירתו בצה"ל מיום הקמתו, חלקן אפילו בתפקידי לוחמות וטייסות. שילובן מוזכר בכל מחקר משווה כדוגמה ומופת לשילוב מלא של נשים בצבא, אך בפועל התקיימה בתוך הארגון סגרגציה תעסוקתית ונשים שירתו בעיקר בחילות תומכי לחימה, בתפקידים שנתפסו כ"נשיים" וביחידות עורפיות. מסוף שנות התשעים חלו תמורות בשירות נשים בעקבות פתיחת מרבית התפקידים לנשים והמאמץ לשילובן בתפקידי לחימה. בחלוף שני עשורים דן מאמר זה בשאלות: מהו מעמדן של שירות נשים בצה"ל כיום? האם המהלכים לשילוב נשים נשאו פרי? האם המהפכה הושלמה?

מסוף שנות התשעים חלו תמורות בשירות נשים בעקבות פתיחת מרבית התפקידים לנשים והמאמץ לשילובן בתפקידי לחימה.

יחסי צבא וחברה בישראל וצה"ל כזירה של מאבק חברתי

שבעים שנה לאחר הקמת המדינה ובניגוד לרוב הצבאות בעולם, צה"ל היה ועודנו – על אף שינויים רבים שחלים בו – "צבא העם", מוסד ציבורי בעל מעמד ייחודי בחברה הישראלית. למרות ביקורת שהלכה והתרחבה משנות השבעים על היבטים שונים בתפקודו של צה"ל³ – ביקורת הנוגעת בעיקר להיבטים של יעילות, ניהול תקציב וטיפול בכוח אדם, כלומר לתפקידו כמוסד ציבורי – צה"ל נותר מוסד חברתי הזוכה להערכה רבה בקרב הציבור הישראלי (היהודי), יותר ממוסדות אחרים כמו המשטרה, מערכת המשפט, הממשלה והכנסת. הציבור הישראלי ממשיך להביע תמיכה בצה"ל ברמה גבוהה ויציבה, בהיבטים שונים של תפקודו כארגון לוחם.⁴

היות צה"ל "צבא העם" ומעמדו הייחודי בציבור הישראלי הופכים אותו לזירה של מאבק בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. למעשה, אין עוד ארגון בישראל שמהווה זירה לסוג כזה של מאבקים חברתיים. ייחודו זה בא לידי ביטוי בשורה של מאבקים שניהלו מאז שנות השמונים קבוצות שונות באמצעות הצבא, בניסיון לקדם תפיסות עולם, ערכים וזכויות. מאבקים מסוג זה התקיימו בהובלת משרתי מילואים, הורים שכולים, נפגעי פעולות איבה, פעילים פוליטיים משמאל ומימין, תנועות לקידום שוויון לנשים ועוד. קיימות דוגמאות רבות לכך: במאבק של תנועות מילואים על תגמול, הוקרה ויוקרה בחברה הישראלית; במאבק הפוליטי של תנועות שמאל (כמו 'שוברים שתיקה', 'פרופיל חדש') נגד מאפייני הפעולה של צה"ל בשטחים; בפעולתן של תנועות למען הקהילה הלהט"בית, הפועלות לקידום סובלנות כלפי חיילים/ות בני הקהילה; במאבקן של תנועות פמיניסטיות לשירות שווה ומכבד לנשים בצבא ועוד.⁵

שירות נשים בצה"ל והמאבק לשוויון

עד שנת 1987 היו קבועות בחוק ובתקנות שירות הביטחון הגבלות על שירות נשים בצה"ל, שעיקרן מניית תפקידים ומקצועות הסגורים בפני נשים. בשנת 1987 הוסר סעיף זה מהחוק אך לא נקבעו יעדים לשילוב נשים. בשנת 1995 הוגשה לבג"ץ עתירה של אליס מילר שביקשה להיות טייסת בצה"ל. העתירה הוגשה בסיוע האגודה לזכויות האזרח ושוויון הנשים. שופטי בג"ץ קבעו בפסק דין תקדימי שאין הצדקה להבחין בין נשים וגברים ולמנוע מנשים להגיש מועמדות לקורס טיס בצה"ל. קביעה זו היוותה הישג באמירה החוקית והערכית לגבי הזכות לשוויון מגדרי בצבא. בעקבות החלטת בג"ץ נכנס לתוקפו בינואר 2000 השינוי בחוק שירות הביטחון, שלפיו "אישה רשאית למלא כל תפקיד בצה"ל כולל תפקיד קרבי, וליהנות מזכויות שוות לאחר שחרורה".

המאבק בין הכוחות
הליברליים להנהגת
הציבור הדתי נוגע לשני
נושאים עיקריים: שירות
שוויון לנשים והסדרת
השירותים המשותף של
נשים לצד חיילים דתיים.

בשני העשורים שחלפו מאז בג"ץ אליס מילר, סוגיית השוויון לנשים היא אחת הסוגיות שזוכות לתשומת הלב הציבורית הרבה ביותר בדיאלוג בין צה"ל לחברה הישראלית. צה"ל מהווה אתר של מאבק על שירות נשים בין שתי קבוצות מרכזיות. בצד אחד נמצאים כוחות ליברליים המיוצגים בשיח הציבורי על ידי קבוצות חילוניות, אנשי ציבור ותנועות לזכויות אדם ונשים, הקוראים לשוויון מלא לנשים בצה"ל. מהעבר השני ניצבת הנהגת הציבור הדתי

(רבני הצינונות הדתית, אך כיום גם רבנים חרדים) וקבוצות שונות בתוך ציבור זה המתנגדות לשירות נשים בצבא, דורשת הפרדה בין שירות נשים וגברים ונאבקות נגד שילובן של נשים בתפקידי לחימה.

המאבק בין הכוחות הליברליים להנהגת הציבור הדתי נוגע לשני נושאים עיקריים: שירות שיווני לנשים (כיום האתר המרכזי למאבק הוא שירותן ביחידות לוחמות); והסדרת השירות המשותף של נשים לצד חיילים דתיים.

בחינה לאחר מלמדת כי בתקופה האמורה התרחשו בצה"ל מספר שינויים שהיטיבו עם מעמדן של נשים בצבא. נראה כי שינוי חוק שירות הביטחון והתהליכים שהתרחשו בעקבותיו בצה"ל שינו את פניו, והגדילו במידה ניכרת את האפשרויות הפתוחות בפני נשים לשירות מגוון יותר ושוויוני יותר. תפקידים רבים שהיו שמורים לגברים נפתחו לנשים, ובהם: קורס טיס וחובלים היוקרתיים, תפקידי לחימה בתותחנים, במערך ההגנה האווירית ובמשמר הגבול, תפקידי הדרכה והצלה ועוד. בשנות השמונים היו פתוחים לנשים 55 אחוזים מהתפקידים בצה"ל, וכיום פתוחים לפניהן כ-92 אחוזים מהתפקידים; "חיל נשים" בוטל ובמקומו הוקם גוף מטה מצומצם שאמון על קידום שילוב ושוויון לנשים (היוהל"ם); ההכשרות הצבאיות שהייתה בהן הפרדה מגדרית אוחדו; התרחב העיסוק במניעת הטרדה מינית בצבא ועוד.⁶

גם בתחום הלחימה חל שינוי משמעותי. לפי נתוני צה"ל, במהלך עשור וחצי עלה שיעור הנשים המשרתות כלוחמות פי שישה – מ-435 נשים בשנת 2005 ל-2,700 בשנת 2017. נשים משולבות כיום גם בחי"ר קל, במשמר הגבול, ביחידות החילוץ וההצלה של פיקוד העורף, בהגנה אווירית, ביחידות סנפיר וגוררות של חיל הים, בלוחמה אלקטרונית ובאיסוף קרבי. בשנת 2017 הוקם גדוד הלחימה הרביעי המעורב, וכן בסיס אימונים ייעודי לגדודים המעורבים.

השינוי לא התחולל בן-לילה. שילובן של הנשים ביחידות הלחימה נתקל בקשיים רבים לאורך הדרך. רשויות הצבא התמודדו עם מקצתם ואחרים עודם בתהליכי למידה והטמעה. תוך כך נערכו בצה"ל מחקרים רפואיים-פיזיולוגיים לבחינת ההשפעה של המאמצים הפיזיים על נשים לוחמות. על מנת למנוע פציעות בקרב נשים תודרכו המפקדים והרופאים, הותאמו להן סרגל אימונים וכוח ומרכיבי תזונה, וכן ציוד אישי ואמצעי לחימה; נעשתה בחינה מחודשת של תשתיות בינוי; וכן נערכו התאמות בתהליך המיון ופותרה מכינה לפני הטירונות.⁷

שינוי נוסף שהתרחש בזמן זה הגיע מכיוון בלתי צפוי. נשים בנות הציונות הדתית, שעד לפני שנים מעטות רובן לא שירתו בצה"ל, בוחרות כיום להתגייס לצבא. מתוך פוטנציאל של 8,000 נשים בשנה, בשנת 2010 התגייסו 935 נשים דתיות, ותוך שבע שנים גדל מספרן פי שלושה (2,700 בשנת 2017). שינוי זה מתרחש למורת רוחם של חלק מהרבנים הנאבקים נגדו, למשל הרב שלמה אבינר שפסק נגד גיוס בנות לצה"ל.⁸ המספרים הגדלים בקרב המתגייסות משקפים תנועה שקטה של שינוי הצומח מתוך הנשים עצמן בתמיכת חלק מההורים והמחנכים, וכן עמותות

כמו 'אלומה' ושתי מכינות צבאיות לנשים דתיות שמלוות אותן בתהליך הגיוס והשירות, תוך שמירה על אורחות חייהן הדתיים.

פקודת השירות המשותף כשדה של מאבק

למרות הישגים אלה נראה כי המשא ומתן בין קבוצות חברתיות על שירות נשים נמשך כל העת, והוא כרוך במאבק בלתי פוסק. נראה שכמעט כל הישג בזירת השוויון לנשים נתפס כאיום עבור החיילים הדתיים.

המשא ומתן בתוך הצבא מתנהל באמצעות הגדרה ועיצוב מתמשכים של פקודת 'השירות המשותף', שמטרתה להסדיר את היחסים בין נשים לבין חיילים דתיים בשירות. פקודת השירות המשותף שפורסמה לראשונה בשנת 2003 נועדה לתת מענה לחייל הדתי ולהגן על זכויותיו. הפקודה מאפשרת לחייל דתי לבקש להימנע מפעילות משותפת עם נשים, מאפשרת לחיילים המשרתים ביחידות לוחמות מעורבות לשרת בפלוגות שאין בהן נשים, לבקש שלא לשרת לצד נשים בהכשרות, מגדירה חובת לינה במגורים נפרדים, שימוש בשירותים ובמקלחות נפרדות, חובת קיומן של שעות נפרדות לפעילות גופנית ועוד. בשנת 2011 טענה יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, תת־אלוף גילה כליפי־אמיר, כי האופן שבו הפקודה ממומשת בפועל מביא להפסד כפול: הנשים מוגבלות במרחב וביכולתן לתפקד באופן אפקטיבי, וכללי השילוב הראוי מפורשים בצבא באופן מחמיר עד כדי כך שהם הופכים בלתי אפשריים וכופים קיצוניות דתית.⁹

מאז עודכנו סעיפי הפקודה מספר פעמים, לאור לחצים שהופעלו על הצבא מקרב נציגי הקבוצות השונות. אך עצם העיסוק התדיר בנושא מלמד על עוצמת המאבק בין שתי הקבוצות. הדוקטור למשפטים יופי תירוש טוענת כי פקודת השירות המשותף חושפת עיסוק אובססיבי בהפרדה במגורים, בגובה יריעת הברזנט בין המאהלים ובחסימת שדה הראייה שבין חיילים לחיילות. גיבורותי הראשיות הן החיילות שכולן בבחינת פיגוע צניעות פוטנציאלי, ובשיח זה הן נוכחות־נפקדות. אם למשל תפקידן עשוי להוביל למראה "בלתי צנוע" – הדבר מקנה לחייל דתי זכות לדרוש שלא לשרת לצידן או לקבל מהן הכשרה.¹⁰

למשטור היחסים בין חיילים דתיים לחיילות, שבא לידי ביטוי במשא ומתן על פקודה זו, התווסף ממד לפני כעשור, עם כניסתם לצבא של חיילים חרדים במסלולי שח"ר (שילוב חרדים) משנת 2007 ואילך (בנוסף למסלול הלחימה הנפרד – הנח"ל החרדי). מסלולים אלו מציעים שירות עורפי לחיילים חרדים (לרוב בעלי משפחות וילדים) בתפקידים מקצועיים. פרויקט שח"ר החל בחיל האוויר והתרחב לחיל המודיעין, לאגף הטכנולוגיה, לחיל הים ולחילות נוספים. בעבור גיוס החרדים התחייב הצבא לאפשר שירות ללא נשים. משמעותו של מהלך זה הוא "טיהור" מנשים של יחידות ומתחמים צבאיים שבהם משרתים חרדים.

בשנה האחרונה נמצא בחוד החנית של המאבק נגד שירות נשים בלחימה ארגון 'אחים לנשק', שהוקם בחורף 2017 והשיק קמפיין שכותרתו "מצילים את צה"ל, עוצרים את השירות המשותף".¹¹ פעילי הארגון מפעילים מערך של מתנדבים העוסקים בהסברה וכן קמפיין תקשורתי לקידום מאבקם נגד שירות הנשים. הם בוחנים נשים בהקשר לשילובן ביחידות קרביות דרך עדשה של אובייקט מוחלש הזקוק להגנה, בעל פוטנציאל פיתוי לגברים ואף "קלקול" להן עצמן.¹² הטיעון המרכזי שהם העלו הוא הטיעון הפיזיולוגי, שיש לו חזות "אובייקטיבית" לכאורה, הבא לידי ביטוי ב"שיח פציעות". המדובר בטענות בדבר רגישות יתר של חיילות בהכשרה ובעת שירות במסלולים קרביים, המביאה לפציעות הפוגעות בבריאותן. זאת אף על פי שהנושא נבדק לעומק בצבא, ובעקבות זאת הותאמו (כאמור) סרגלי מאמץ וכוח, תזונה ואמצעים ייעודיים למבנה גופן של נשים.¹³ טענות נוספות שמעלים המתנגדים לשירות נשים בצבא (שאין בהן כל חדש) נוגעות לחשיפה של נשים למראות המלחמה, להיותן סיבה להתנהגות בלתי הולמת, להורדת הרף המבצעי ועוד.

קמפיין ארגון 'אחים לנשק' משקף את האיום שמטיל השירות המשותף ביחידות לוחמות על רבני הציונות הדתית. האיום גדול עד כדי כך שהוא הביא לאיחוד כוחות בין רבנים מהמחנה החרדי לי השמרני בציונות הדתית לבין רבנים מהאגף הליברלי, שפרסמו כל אחד בנפרד במארכ 2017 מכתב הקורא לתלמידים שלא להתגייס ליחידות לוחמות שבהן משרתים יחד גברים ונשים.¹⁴ מהלך זה שיקף רגע של אחדות נדירה בין אגפים בקרב הציונות הדתית, שבימים כתיקונם מנהלים ביניהם מלחמת תרבות בסוגיות הלכתיות, ציבוריות ופוליטיות.¹⁵ איחוד הכוחות נובע כפי הנראה מהחשש המשותף מפני העלייה בשיעור הבנות הדתיות המתגייסות לצבא, ומפני חילון והתפקדות של צעירים וצעירות דתיים המתגייסים לצבא – חשש המעוגן בתפיסת החילוניות כפריצות.¹⁶

בצד הליברלי של המאבק ניצבו בעבר בעיקר תנועות פמיניסטיות, אך נראה כי כיום קולן כמעט אינו נשמע בזירה הציבורית. תנועות אלו דלות באופן יחסי במשאבים ובכוח פוליטי, ויכולת הארגון שלהן מצומצמת. נדמה שתנועות אלו מאסו במאבק הסיזיפי לשירות נשים והן בוחרות למקד את משאביהן המועטים בתחומים אחרים. כיום נראה כי הארגון היחידי המוביל מאמץ מתמשך בנושא הוא 'שדולת הנשים בישראל', המקפיד להגיב לנושא ברשתות החברתיות ובתקשורת. בניגוד להנהגת הציונות הדתית, בראש התנועות הפמיניסטיות לא ניצבים קצינים במילואים היוצאים ונכנסים ממשרדי הרמטכ"ל וראש אכ"א, ואין להן אג'נדה לשינוי תרבותי או פוליטי של הצבא.¹⁷ תנועות הנשים פועלות לרוב באופן תגובתי מול אירועים של הטרדת נשים והדרתן בצבא.

בנובמבר 2017 קיבל האגף הליברלי תמיכה בדמות מכתב שהוגש לשר הביטחון על ידי קבוצת קצינים ביחידות לוחמות (דתיים וחילונים), שבו קראו הקצינים לתמיכה בשירות נשים בלחימה. קולות דומים נשמעו גם מפי מפקדים ששירתו בצה"ל בעבר ומפקדים המשרתים בו בהווה. כך למשל אמר תת-אלוף (מיל') אורן אבמן בכנס הרצלייה (2017), במושב שעסק בשירות נשים בצה"ל: "צה"ל לא יודע, לא רוצה, לא יכול להסתדר בלי שירות משמעותי של נשים... נשים נותנות איכות אדירה... הרי גם כל הגברים אינם יכולים להיות לוחמים באגוז". עם זאת, בבחינת מאזן הכוחות נראה שמלבד מאמצים נקודתיים מעטים, זירת המאבק על שירות נשים בצה"ל כמעט ננטשה על ידי צידו הליברלי (החילוני והדתי) של הציבור הישראלי.

הכוחות הבולמים את שילוב הנשים ביחידות לוחמות

מול המהפכה שהחלה בשנות התשעים בשירות נשים בצה"ל ושניתן לזקוף לזכותה הישגים רבים, בולטים בימים אלה דווקא הכוחות הבולמים את תהליך השינוי. להלן נבקש לבחון ולתאר תהליכים מרכזיים אלו.

אחד התהליכים הבולטים המתרחשים בחברה הישראלית בשנים האחרונות הוא העלייה בדומיננטיות של המחנה הדתי בחברה ובפוליטיקה הישראלית. תהליך זה מתבטא בהתחזקות כוחן של המפלגות הדתיות (הבית היהודי, ש"ס, יהדות התורה) בממשלת ישראל הנוכחית.¹⁸ את התחזקות כוחן הפוליטי מנצלות מפלגות אלה כדי להשפיע על עיצוב צביונה של המדינה לפי תפיסת עולמן. תהליך זה המכונה גם בשם "הדתה" בא לידי ביטוי בניסיון לכפות על הציבור החילוני תוכנית לימודים בעלת תכנים דתיים, בכניסתן של עמותות דתיות לבתי ספר ממלכתיים ובהכנסת תכנים דתיים לטקסים ממלכתיים. יש המרחיקים לכת וטוענים כי בתהליך הדרגתי ששיאו ניכר בימים אלה הפכה ישראל למדינה הנשלטת בידי המיעוט הדתי, ושהשפעתו של מיעוט זה בזירה הפוליטית בישראל היא רבה עד כדי כך שהוא מסוגל לכפות את רצונו על הרוב.¹⁹

מרכיב נוסף המהווה כוח נגד לבלימת המהפכה בשילוב נשים בצבא הוא השינוי הדמוגרפי בהרכב הקצונה של כוחות הלחימה. החל משנות האלפיים, בשל תהליכים שונים ובתמיכת רבני הציונות הדתית, חלה עלייה הדרגתית בשיעור בוגרי החינוך הדתי-לאומי שמתגייסים ליחידות הלוחמות בכלל, ולמסלולים פיקודיים בפרט. ההיקף המדויק כיום אינו ידוע, אך נמצא כבר בעבר כי בין השנים 2001–2008 הגיע שיעור הקצינים הדתיים ביחידות הלוחמות ליותר מפי שניים משיעור הדתיים בצבא (22–31 אחוזים מהלוחמים בהשלמות החי"ר היו דתיים, תלוי בשנה).²⁰ תהליך זה משנה את הרכבו של הצבא מבפנים ומביא איתו תפיסות אחרות על נשיות ונורמות בלתי שוויוניות למרחב הצבאי. לתהליכים אלו יש להוסיף גם את

תוצאותיו של מהלך גיוס החרדים לצבא, שהחל בהקמתו של הגדוד החרדי הראשון 'נצח יהודה' והתרחב במידה רבה עם פתיחת מסלולי שח"ר. לצד תהליכים אלו ובזיקה אליהם מתרחש תהליך של התחזקות היסודות הדתיים בתוך הצבא, הבא לידי ביטוי בהשפעה תרבותית-דתית הולכת ומתרחבת על אופיו של הצבא ותפקודו. בספר המתאר תהליכים אלו נסקרות בין היתר תופעות חדשות יחסית של סרבנות לפינוי יישובים על רקע דתי,²¹ תחרות בין הסמכות הרבנית לזו הצבאית, עליית כוחה של הרבנות הצבאית והתערבות רבנים בענייני היחידות בשגרה ובלחימה, עידוד צעירי "הכיפות הסרוגות" מצד רבנים לכבוש עמדות פיקוד בממסד הביטחוני, פגיעה והדרת נשים בצבא מתוקף פקודת השירות המשותף ועוד. יש אף הטוענים כי צה"ל עובר תהליכי תיאוקרטיזציה הבאים לידי ביטוי בחדירה הדרגתית של סמכויות דתיות לתוך הצבא, בניסיון להשפיע על תחומי התנהלות שבאופן נורמטיבי מצויים בסמכות הצבא.²² בין אם מדובר בהדחה, בחזרתן של עמדות שמרניות בלבד או שמא בתהליכי תיאוקרטיזציה, אין ספק שהצבא מתמודד עם מציאות מאתגרת מול הצורך לאזן בין קבוצות חברתיות שונות המשרתות במסגרתו, והנשים הן אלו המשלמות את המחיר.²³ התהליכים שתוארו מייצרים לחצים סמויים וגלויים על המערכת הצבאית להדרתן ולצמצום שילובן של נשים בצה"ל.

שירות הנשים בצה"ל – "המהפכה הנבלמת"?

מהו מעמדו הנוכחי של שירות הנשים בצה"ל? האם תהליך השינוי מתקדם לעבר שוויון או שהמהפכה נבלמה?²⁴

על אף השינויים הרבים שהתרחשו בצבא ושינוי לטובה את תהליכי הגיוס, המיון והשיבוץ של נשים בצבא ופתחו לפניהן מגוון של תפקידים – שינויים שאין להקל ראש בחשיבותם לקידום מהפכת השוויון לנשים – חשוב להבין כי גם כיום, ליבת השירות הקרבי נותרה מחוץ לתחום לנשים. שיעור הלוחמות מקרב כלל הנשים המשרתות בצה"ל נותר שולי ועומד על כשישה אחוזים בלבד.²⁵ נשים שולבו במגוון תפקידים מתוך הכרה של הצבא בפוטנציאל האיכות הרב שלהן, אך בה בעת, שילובן הוגבל הן מבחינת כמות הן מבחינת מאפייני היחידות שבהן שולבו.²⁶ גם שינויים שסומנו כבשורה גדולה כמו פתיחת קורס הטיס לנשים אינם מניבים את התוצאה הרצויה (את קורס הטיס האחרון בדצמבר 2017 סיימה חניכה אחת מתוך 36 חניכים).

בין אם מדובר בהדחה, בחזרתן של עמדות שמרניות בלבד או שמא בתהליכי תיאוקרטיזציה, אין ספק שהצבא מתמודד עם מציאות מאתגרת מול הצורך לאזן בין קבוצות חברתיות שונות המשרתות במסגרתו, והנשים הן אלו המשלמות את המחיר.

נראה כי שינויים לטובה שכבר יושמו בצה"ל נבלמים בשורת החלטות שהתקבלו לאחרונה על ידי הנהלת הצבא. כך, לדוגמה, באוקטובר 2017 הודיע צה"ל שבכוונתו "לעצור את המגמה של שירות לוחמות לצורך בדיקות".²⁷ הודעה זו באה על רקע עלייה (צפויה) של 200 חיילות בתפקידי לחימה בשנת 2017, וזאת כשבסך הכול הגיע מספר הלוחמות בשנה זו ל-2,700. ללא הלחץ מכיוון הלובי הדתי לא ניתן להבין מדוע נזעק הצבא לבלום את מספר הלוחמות, בעוד שיעור הנשים מקרב הלוחמים הוא עדיין שולי. ההסבר שנתן צה"ל להחלטה זו הוא: "צה"ל שואף להקפיא את תמונת המצב הנוכחית ולא להגדיל בשלב זה את המכסות (של הנשים הלוחמות), על מנת לבחון מחדש את השפעות השירות על הצעירות".²⁸ הסבר זה מלמד בשלב זה על הצלחת כוחות הנגד לבלום את התרחבות והתבססות שילובן של נשים לוחמות, לנוכח האיום ששילוב זה יוצר עבור גברים דתיים.

החלטה נוספת שהתקבלה לאחרונה בצה"ל ופוגעת במעמדן של הלוחמות היא ההחלטה להגדיר מחדש את מעמד הלוחמים, ובאמצעותה לדרג מחדש את יחידות צה"ל על פי מפתח של קרבה ללחימה וסיכון חיים. לפי המדרג שאישר הרמטכ"ל בספטמבר 2017, בראש הפירמידה יעמדו 'יחידות החוד'. 'חייל חוד' מוגדר כחייל המאומן לפעולה מבצעית כדי לפגוע באויב תוך סיכון חייו. ביחידות החוד נכללות היחידות המיוחדות מטכ"ל ושלדג, אך גם הלוחמים בחטיבות החי"ר: צנחנים,

גולני, נח"ל, גבעתי, כפיר, וכן שריון ותותחנים.²⁹ בתפקידים אלה אין דריסת רגל לנשים (מלבד הניסיון המבוצע עתה לשילוב נשים בחיל השריון). כך, לוחמי ולוחמות גדודי קרקל וחיילי פיקוד העורף השייכים למערך הגנת הגבולות, שבהם משולבות רוב הנשים, הוגדרו במעמד משני ואינם נמנים עם לוחמי יחידות החוד.³⁰ הדירוג האמור ישפיע לא רק על התגמולים הסמליים שחיילים וחיילות זוכים להם ביחידות השונות, אלא גם על שכרם ועל ההטבות הנלוות אליו במהלך שירותם הצבאי ואחריו.³¹ זהו נדבך נוסף הבולם את המאמצים להשגת שוויון לנשים בצבא באמצעות דירוג תפקידים שבהם נשים משולבות במיקום משני ללחימה.

החלטה נוספת שהתקבלה לאחרונה בצה"ל ופוגעת במעמדן של הלוחמות היא ההחלטה להגדיר מחדש את מעמד הלוחמים, ובאמצעותה לדרג מחדש את יחידות צה"ל על פי מפתח של קרבה ללחימה וסיכון חיים.

החלטה אחרונה שהתקבלה על ידי הרמטכ"ל במסגרת המשך ההתכתשות על פקודת 'השירות המשותף' נוגעת לעדכון (נוסף) בנוסח הפקודה. לאחר לחצים ממושכים מצד נציגי הלובי הדתי החליט הרמטכ"ל בדצמבר 2017 על מספר שינויים, ביניהם ביטול הסעיף הדורש ליישם את הפקודה: "ככל האפשר, לא בדרך של הפרדה בין חיילים וחיילות". השמטה זו עלולה לעודד פתרונות נוספים הכוללים הפרדה והדרה של נשים.

החלטות אלו שהתקבלו לאחרונה על ידי הצבא הם חלק ממה שאנו מכנות "המהפכה הנבלמת", שכן לצד ההיקף השולי של שילוב נשים ביחידות לוחמות, שורת ההחלטות שתוארו לעיל מצביעה על עצירת תהליך השינוי – בלימת המהפכה. תוצאתן היא עצירת המאמץ (הצעיר) לשילוב נשים ביחידות לוחמות.

סיכום ומשמעויות לעתיד

למרות תהליכים משמעותיים של שינוי שהחלו בצה"ל במטרה לשלב נשים בכלל התפקידים, בהם גם תפקידי לחימה, נראה כי צה"ל הפך מאתר של פריצת "תקרת הזכוכית" לאתר שמופעלים עליו לחצים כבדים כדי לבלום את המהפכה – להדיר ולהרחיק נשים מליבת העיסוק הצבאי.

הכוחות הבולמים את המהפכה מעוגנים בתהליכים המתרחשים בחברה ובפוליטיקה הישראלית, בשינוי דמוגרפי בהרכב יחידות הלחימה ובהתחזקות היסודות הדתיים בתוך הצבא. אלו משתקפים בסדרת החלטות שהתקבלו לאחרונה בצה"ל, אשר בולמות את תהליכי השינוי. שיעור הלוחמות נותר שולי, וכל מהלך לקידום שוויון לנשים נתקל בהתנגדות חריפה מצד חוגים דתיים. את המצב הנוכחי היטיבה לנסח יופי תירוש, הטוענת כי "במקום שבו מנסחים כללים שכל עניינם הוא שמירה על צניעות והגנה על גברים מפני קרבת יתר של נשים, נשים הופכות יותר ויותר לפיגוע צניעות פוטנציאלי"³².

איחודו ואחדותו של הצבא היו בעיני דוד בן-גוריון תנאי הכרחי לחוסנו המוסרי של צה"ל ולכושר עמידתו במלחמה. בשל כך, במהלך שמשמעותו דה-פוליטיזציה של הצבא פעל בן-גוריון לכונן צבא ממלכתי, שפירושו איחוד הכוחות המזוינים וביטול כל זיקה למפלגה פוליטית או לזרם רעיוני. לאור זאת התנגד בן-גוריון לזיקת הרבנות הצבאית למפלגות דתיות בנושאים הקשורים לקיום הדת בצבא, התנגד להקמת חיל דתי נפרד ולכל צורת ייחוד שעלולה להגביר את הפירוד, להעמיק את החיץ בין חילונים לדתיים ולהביא ליצירת שני צבאות ושתי רמות פיקוד.³³ באמצעות התהליכים המתוארים במאמר הראינו כי בניגוד לחזונו של בן-גוריון משתקפת מגמה מדאיגה, שבה צה"ל הופך בשם היותו "צבא העם" לצבא סקטוריאלי מפולח וממודר. קבוצות דתיות וחרדיות מייצרות לעצמן בתוכו איים נפרדים ו"נקיים" מנשים ואגב כך מפרקות את הממלכתיות שלו, את ערך השוויון לכול ואת מהותו של צה"ל כמסגרת משותפת לכלל הזרמים, המגדרים והקבוצות בחברה הישראלית.

הערות

- 1 *Women in Ground Combat: Facts and Figures, 2017*, WIIS Women in international security, <https://goo.gl/a6aBui>
- 2 לפי נתוני יוהל"ן בצה"ל וכפי שהוצגו לוועדת חוץ וביטחון בדיון פתוח ב־30 בינואר 2016.
- 3 סטיוארט כהן. **צה"ל והחברה הישראלית: בחינה מחדש**, עיונים בביטחון המזרח התיכון 46, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים, 2001.
- 4 יוחנן, פלסנר, תמר הרמן ואח', **מדד הדמוקרטיה הישראלית לשנת 2017**, המכון הישראלי לדמוקרטיה; Roni Tiargan and Meital Eran Jona, "The Israeli public's perceptions towards the IDF: Stability and change," *Armed Forces and Society*, Vol. 42, no.2, pp. 324-343, 2016.
- 5 ראו למשל, גדעון דורון ואודי לבל, **פוליטיקה של שכול**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2005. מיכל לרון, **משפחות יקרות: מאבק ההורים השכולים לשינוי שיטת התגמולים בישראל**, מרכז שיין למחקרים במדעי החברה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2003.
- 6 נטע משה, **שירות הנשים בצה"ל**, מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 2013.
- 7 ראו, נטע משה, שם.
- 8 "הרב שלמה אבינר: בנות דתיות בצה"ל מביאות חורבן על הצבא", **סרוגים**, 9 במארס 2017 <http://bit.ly/2BSgUes>, יניב קובוביץ, "בצה"ל נערכים לזינוק בגיוס דתיות", **הארץ**, 26 בדצמבר 2017.
- 9 גילה כליפריאמיר, "הטמעת הראייה המגדרית", **מערכות**, 436, אפריל, 2011.
- 10 יופי תירוש, "עמדתו של קובי ניב מנותקת וטהרנית", **הארץ**, 19 במארס 2017, <https://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.3937059>
- 11 לאתר האינטרנט של הארגון ראו: <https://ahimlaneshek.org>
- 12 הרב לוינשטיין: "שיגעו לנו את הילדות", 7 מארס 2017, <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/341636>
- 13 ראו, נטע משה, שם.
- 14 ראו, לדוגמה: ידידיה בן-אור, "שילוב גברים ונשים פוגע בלכידות צה"ל", **ערוץ 7**, 27 במארס 2017, <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/343052>; "מכתב האמהות: איזנקוט, בטל את השירות המשותף", **סרוגים**, 2 באפריל 2017, <http://bit.ly/2COYIzN>
- 15 יאיר אטינגר, "במחלוקת על השירות המשותף, ליברמן ואיזנקוט עובדים בשירות השמרנים", **הארץ**, 16 במארס 2017.
- 16 יגיל, לוי, **המפקד האליון: התיאוקרטיזציה של הצבא בישראל**, עם עובד, 2015.
- 17 שם.
- 18 לצורך ההשוואה בממשלת ישראל הקודמת, השלושים ושלוש, לא הייתה חברה בקואליציה אף אחת מסיעות החרדים: ש"ס או יהדות התורה. כמו כן משרד המשפטים, משרד החינוך, משרד הפנים (שלושה משרדים מרכזיים ובעלי השפעה) נמצאים ב**ני-בזמן** בשליטת מפלגות דתיות (שר) בממשלת ישראל הנוכחית, ואלה לא היו כך יחד בשליטת מפלגות דתיות בעבר.
- 19 Karin Carmit Yefet, "Synagogue and State in Israeli Military: A Story of 'Inappropriate Integration'," *Law & Ethics of Human Rights*, Vol. 10, no. 1, June 2016, pp. 223-294.

<https://www.degruyter.com/view/j/lehr.2016.10.issue-1/lehr-2016-0008/lehr-2016-0008.xml?format=INT>

- 20 ב. "מקומם של חובשי הכיפות בפקוד הטקטי של צה"ל", **מערכות**, 432, 2010, עמ' 50-57.
- 21 כך, לדוגמה, הסירוב לפנות יישובים הופיע לראשונה בעת אימוץ תוכנית ההתנתקות בכנסת ובממשלת ישראל. בעקבות זאת, בפברואר 2005 הודיע "ועד רבני יש"ע" שיש איסור מוחלט לפנות התנחלויות. מסמך של הפרקליטות הצבאית בעניין מציין כי לפני יישום התוכנית ובמהלכה נרשמו 163 מקרי סרבנות או איום בסרבנות של חיילים בסדיר, בקבע ובמילואים. ראו: "גבולות הציות והסרבנות לפקודה הצבאית", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02408.pdf>.
- 22 יגיל לוי, שם.
- 23 כרמית הבר ופנינה שרביט-ברוך, **שירות נשים בצה"ל: המשך התקדמות או נסיגה לאחור?** נייר עמדה, ירושלים: המכון למחקרי ביטחון לאומי והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013.
- 24 בחרנו בביטוי "המהפכה הנבלמת" בעקבות הספר: Arlie Hochschild, *The Second Shift*, Penguin Books, 1989.
- 25 נטע משה, שם. את הנתונים המקבילים לגבי גברים לא הצלחנו להשיג, כפי הנראה מטעמי צנזורה. לפי הערכות שונות כ-30 אחוזים מהחיילים בשירות חובה משרתים בתפקידי לחימה.
- 26 זאב לרר, "אליס בארץ הפלאות: פוליטיקת דת-מגדר מאז בג"ץ אליס מילר", הרצאה במסגרת יום עיון של האוניברסיטה הפתוחה: "בין הורוד לכתום: דת ומגדר בצבא", 11 בנובמבר 2009.
- 27 ניר דבורי, "צה"ל מקפיא את הגדלת מספר הלוחמות", חדשות ערוץ 2 Mako, 1 בנובמבר 2017.
- 28 שם.
- 29 יוסי יהושע, "פעולת תגמול: צה"ל במהפכה קרבית", **ידיעות אחרונות**, 14 בספטמבר 2017.
- 30 אמיר בוחבוט, "הרפורמה במעמד הלוחמים: גולני וגבעתי בפנים, קרקל ופקע"ר בחוץ", Ynet, 14 בספטמבר 2017.
- 31 יוסי יהושע, שם.
- 32 יופי תירוש. וראו גם מיכל פעילן, "מסדר צניעות בצה"ל: חיילות מעידות", אתר **מאקו**, 27 בספטמבר 2017.
- 33 זהבה אוסטפלד. **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור 1994, עמ' 599-752.